

Politinių konfliktų atmintys ir jų įtaka autobiografiniams pasakojimams: vienos šeimos atvejis

JURGA JONUTYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ANOTACIJA. Remiantis trijų vienoje sodyboje gyvenančių seserų pasakojimais ir susitelkiant prie tų, kurie buvo kartojami kiekvieno mūsų apsilankymo metu, straipsnyje nagrinėjama politinių konfliktų atminties įtaka tų konfliktų liudininkams. Konfliktų liudininkų tapatybė formuojama ir nuolat performuojama permąstant jų praeityje išgyventas traumines patirtis, kurių prisiminimas būtinai implikuoja kaltės ar kaltinimo, nevalingo keršto ar nesąmoningo kaltės perėmimo ir kitas panašias laikysenas. Pasirinktės šeimos tiek atmintys, tiek tapatumo steigties būdai nėra tipiški, kalbant apie miestelio, kuriame ji gyvena, bendruomenę; todėl šeimos pasakojimai ir laikysenos lyginami su jos socialiniu kontekstu. Straipsnyje išskiriama keli seserų esminių pasakojimų (tapatybę nuolat formuojančių atminties naratyvų) bruožai: jų nekonfliktiškumas, sutelktumas prie prarastos / atrastos vietos ir jų vidinis koherentiškumas bei lakoniškumas (rodantis, kad prisiminimais seserų buvo atvirai dalijamasi nuolat).

RAKTAŽODŽIAI: konfliktų atmintys, naratyvinė tapatybė, kaltė, trauma, kolektyvinė atmintis.

Šis straipsnis skirtas labai plačiai atminties ir tapatybės santykio temai; būtent šių sąvokų ryšys jau antrus metus yra tiriamas daugiakultūreose trijų pasienio miestelių bendruomenėse. Čia bus apsiribojama tik vienu šios temos aspektu: politinių konfliktų atminties įtaka tų konfliktų liudininkų savivokai ir jų santykiui su ta bendruomene, kurioje jie savo atmintis artikuliuoja. Šie dalykai formuojami ir nuolat performuojami apmąstant praeityje išgyventas skaudžias patirtis, kurių prisiminimas visada susijęs su kaltės ar kaltinimo, nevalingo keršto ar nesąmoningo kaltės perėmimo laikysenomomis, įgyjančiomis taip pat skirtingus pavidalus. Siekiant stilistinės vienovės, tyrimo pagrindu pasirinkti vienos šeimos pasakojimai; šeimos, kurios tiek prisiminimai, tiek tapatumo steigties būdai skiriasi nuo vyraujančių miestelio, kuriame ji gyvena, bendruomenėje, todėl seserų pasakojimai ir laikysenos neišvengiamai gretinama su jų socialiniu kontekstu.

Straipsnio tikslas, be abejo, ne pateikti išsamią šeimos istoriją, bet keletu svarbiausių bruožų aprašyti politinių konfliktų atminties specifiką ir jos santykį

su naratyvine tapatybe, su *savęs* pasakojimu sau ir bendruomenei. Analizuojant trijų iki šiol vienoje sodyboje gyvenančių seserų pasakojimus, labiausiai susitelkiama prie tų, kurie buvo kartojami kiekvieno mūsų apsilankymo metu – labiau išplėstu ar glaustesniu variantu buvo pasakojami ne vieną ir ne du kartus. Kaip tik tokie esminiai pasakojimai ilgainiui tampa nuolatinio tapatinimosi proceso „karkaso“ dalimis. Ypač jei grupė, su kuria tapatinamasi, nėra aiškiai ir greitai įvardijama.

(PO)KONFLIKTINIŲ ATMINČIŲ TYRIMO METODAI IR TIKSLAI

Pirmiausia pravartu pristatyti patį tyrimą, jo metodus ir tikslus. Nestruktūrinto pokalbio metu užrašomi skirtingų lygmenų pasakojimai apie praeities konfliktus, pokonfliktinius laikotarpius, iki šiol išlikusias įtampas – nuo visiškai spontaniškų, pirmą kartą artikuliuojamų iki nugludintų ir *tarsi* tobulai paveikių pasakojimų. Tyrimas nėra istorinis, jis skirtas suprasti dabartį, o ne praeitį. Taigi, ne praeitis, juolab ne patys politiniai konfliktai yra tyrimo objektas; praeities įvykiai nėra neįdomūs analizuoti ar aiškintis, kokie iš tiesų jie buvo, juo labiau – kas juose buvo teisingas ar kas yra teisingas juos vienaip ar kitaip prisimindamas. Praeities prisiminimai ir interpretavimai svarbūs ne savaime, bet dėl to, ką jie sukuria dabar. Nuo to žinojimo komplekso, kuris pastaraisiais dešimtmečiais imtas vadinti socialine atmintimi (Fentress, Wickham 1992: 200), priklauso ir mažesnių bei didesnių bendruomenių sveikata: bendruomeniškumo irimas susijęs su gyvų praeities pasakojimų cirkuliacijos ir įvairovės išnykimu. Taip yra ne vien daugiakultūriame pasienyje, bet ir daug vientisesnėje vidurio Lietuvoje.

Karas ir pokaris – patirtys, blokuojančios, tai yra visiškai nutraukiančios arba užkemšančios (savo vaizdiniais ir neatsakytais teisiniais ar etiniais klausimais pranonkančios), visų kitų istorinių pasakojimų cirkuliaciją. Karo įvykiai yra tarsi kamštis, kuris uždaro, užtveria domėjimąsi senesne istorija. Pirmiausia daugybė įvykių liudininkų po karo buvo, psichologiniais terminais tariant, potrauminės būklės. Pasakojimas, kuris yra įprasčiausias, o gal ir vienintelis būdas išeiti iš panašių būsenų, buvo neįmanomas (ar bent jau normali pasakojimų cirkuliacija buvo neįmanoma), šia prasme konfliktas truko keletą dešimtmečių ir nežinia, ar nesitęsia ir dabar. Andrew Fiala taiką apibrėžia ne kaip būklę be karo, bet kaip būklę be politinio smurto (Fiala 2004: 60), kuris gali reikštis nebūtinai kruvinais išpuoliais, bet ir suvaržymais, teisių apribojimais, ilgalaikėmis įtampomis. Nepalanki ideologizuota terpė ilgą laiką buvo užgniaužusi ne tik viešą pasakojimą visuomenei, bet ir pasakojimą patiems artimiausiems žmonėms – daug kas ir liko nepapasakota siekiant juos apsaugoti. Šie „kamščiai“, susidarę pirmiausia todėl, kad žmonės dešimtmečius negalėjo pasakoti skaudžiausių patirčių, jomis dalytis,

jas vertinti, dabar, praėjus pusei amžiaus, nebėra vien psichologinė problema. Tai – kultūrinė problema, visų pirma skatinanti kelti klausimą, ar dar įmanoma tokias atmintis perkeisti, įsieti jas į bendrus žmogiškus kontekstus, į kolektyvinius pasakojimus, paversti juos kolektyvinėmis atmintimis; galiausiai – ne mažiau svarbus klausimas, – ar tikrai reikia ir kodėl reikia šito siekti.

Tačiau ne vien praeityje išgyventa trauma, apie kurią dažnai kalbama ir psichologiniame ar filosofiniame akademiniame kontekste, ir viešojoje erdvėje, kuria tuštumas bendruomenėse; kitas (po)konfliktinių atminčių bruožas yra įvairiais pavidalais artikuluojama (ar priešingai – pabrėžtinai neartikuluojama, t. y. įvairiomis strategijomis slepiama) kaltės būsena. Kaltė visai nebūtinai yra kokių nors netinkamų savo paties ar artimų žmonių poelgių įsisąmoninimas. Tai gali būti kaip reikiant nesuvokta „paveldėta“ kaltė arba tokia kaltė, kuri išgyvenama ir praktikuojama kaip paprasčiausias socialinis jautrumas, suvokiant savo priklausymą grupei, esą atsakingai už vieną ar kitą konfliktą ar smurto aktą. Kaltė nėra atskira straipsnio tema, tačiau apie kaltę būtina užsiminti tam, kad politinių konfliktų atmintys nebūtų redukuojamos vien į aukos trauminių išgyvenimų ir jų prisiminimų sudėtingumą. Būdingiausios kaltės išraiškos yra tylėjimas ir nutylėjimas, įvairios jos maskavimo strategijos, kai vengiant vienos temos nuolatos yra kalbama kuria nors kita tema, dažniausiai kalbėtoją ar jo šeimą pateikiant kaip auką; tai gali būti labai intensyvi veikla, kuri remiama nuostatomis, priešingomis praeityje turėtoms – toms, dėl kurių ir patiriama suvokta arba nesuvokta kaltės būsena. Tačiau dauguma verbalinių ir neverbalinių kaltės artikuliacijų, visiškai kaip ir neįsisąmonintos traumos, galiausiai atveda į nebeprisitaikėjimą aplinkine bendruomenė. Negana to, kaltės (ne mažiau nei traumos) steigiamos laikysenos bendruomenės atžvilgiu gali būti (dažniausiai ir būna) perduodamos jaunesnėms šeimoms kartoms.

Taigi, atliekant konfliktų atminties tyrimą, yra ne tik užrašomi pasakojimai kaip „duomenys“, bet pirmiausia stebima pati pasakojimo situacija, spontaniškai vykstantis pasakojimo organizavimo procesas. Visiškai tiek pat svarbūs užrašytuose pasakojimuose yra ir pozityvūs, ir negatyvūs jų momentai – nutylėjimai ir kokios nors svarbios nepasakytos detalės (apie jas sužinoje arba vėliau, arba iš kitų žmonių, kitame kaime ir pan.), ar net skubėjimas, tam tikrės temos vengimas ar noras kuo greičiau peršokti prie kitų. Būtina išlaikyti dėmesingumą ir pasakojimo smulkmenoms – kaip ir kuo yra perteikiami pasakojimo akcentai: ar jaudinamais (į stiprią emocinę klausytojo reakciją orientuotais) juslinių patirčių aprašymais, ar apibendrinimais, paaiškinimais, moralizavimais. Pasakojimo forma, jo detalių pobūdis kalba ne vien apie žinių cirkuliavimo ypatumus, bet ir apie vertybių apykaitą. Taip pat tokiaime tyrime kreipiamas dėmesys į tokius dalykus, kaip pasakojimo vientisumas, jo tvarkingumas ir jo tvarka, į santykius tarp

atskirų pasakojimų. Užbaigti, nugludinti ir detalėmis neperkrauti pasakojimai, pasakojimai, kuriuose aišku, kaip ir kodėl kas nors vyko, be abejo, rodo, kad toje šeimoje ar kitokiame artimųjų būrelyje buvo pasakojama ir perpasakojama nuolat, kad šio pasakojimo terpė buvo saugi ir draugiška. Kaip tik tokie yra šeimos, apie kurią ketinama šiame straipsnyje rašyti, pasakojimai.

SOCIALINIS KONTEKSTAS:

VILKYŠKIŲ MIESTELIO BENDRUOMENINĖS ATMINTIES KONSTELIACIJOS

Pradėdami tyrimą Vilkyškiuose (po kelių metų darbo Valkininkų miestelyje), žinoma, tikėjomės visiškai kitokių atminties sanklodų, jos duobių ir peripetijų negu Valkininkuose ir aplink juos, tačiau kad šie miesteliai bus visais atžvilgiais tokie skirtingi, vis dėlto buvo sunku įsivaizduoti. Vilkyškiuose pagrindinės grupės yra senieji gyventojai bei jų palikuonys ir – antra grupė – po karo atkelti ar savo noru į ištuštėjusį miestelį gyventi atvykę žmonės. Pastarųjų yra daugiau, bet pirmieji yra gerokai aktyvesni visuose atminties puoselėjimo baruose, imantys visą kolektyvinės atminties artikuliaciją į savo rankas ir įtraukiantys smalsesnius atsikėlusiujų vaikus. Vis dėlto, jei tik kalba pasisuka praeities prisiminimų link, paaiškėja, kad šiame kontekste miestelio ir jo apylinkių senbuviai savo kaimynus iki šiol vadina *atėjūnais* arba *lietuviais*, šitaip aiškiai atskirdami savo, kaip lietuvininkų, tapatybę nuo tų, kurie čia atsikėlė iš „didžiosios Lietuvos“. Tiesa, vienas vilkyškietis sakė, kad atėjūnai iš tiesų buvo įvairių tautybių, bet vėl – kai pasakojant juos reikia kaip nors įvardyti, jie vadinami lietuviais. Pagrindinis senųjų vietos gyventojų pasakojimas-simbolis, kurį pirmiausia papasakojo (paskui kiek kitaip pakartojo dar trys miestelėnai) vienas aktyviausių Vilkyškių atminties gairintojų, yra apie jauną moterį (vienaime variante ji dar ir su keturiais vaikais), kuri, po karo per didžiulius vargus grįžusi iš priverstinio išvarymo į Vokietiją, po ilgų ir sunkių klajonių šaltą ir vėlų žiemos vakarą pagaliau pasiekė savo namus, rado juose naujakurius ir pasiprašė leisti nors pernaktoti, bet jai buvo pasiūlyta palaukti ryto daržinėje. Vienos Vilkyškių senbuvės didžioji dalis pasakojimų irgi sukosi apie šią baisią nuoskaudą – užimtus namus. Moteris netgi padeklamavo ilgą savo pačios sukurtą eilėraštį apie „lietuvių atėjūnus“, kurie yra tingūs, girtuokliaujantys ir nedėkingi vietiniams – tiems, kurie sukrovė jiems maisto atsargas ir paliko tvarkingus ir turtingus namus. Taigi ir čia – vėlgi ištrintos, komplikotos tapatybės. Kaip tik ši skriauda – pirmiausia išvaymas, o paskui išmetimas iš namų – atskyrė senuosius Vilkyškių gyventojus ir nuo lietuvių, ir nuo vokiečių. Lietuvininko sąvoka irgi pamažu nunyko, ir etninis tapatinimasis šiems žmonėms tapo ne toks paprastas veiksmas.

Kalbant apie kontekstą, kuris svarbus, norint pradėti pasakoti apie pasirinktą ir tikrai savitą atėjūnų šeimą, būtina paminėti dar vieną vėlesnį naujakurių santykio su senaisiais gyventojais aspektą: jie buvo netiesiogiai ir nelabai griežtai, tačiau visą sovietmetį tyliai (o tarp vaikų ir gana atvirai) niekinami vietos gyventojų. Iš dalies tai galima paaiškinti tuo, kad senieji gyventojai buvo laikomi vokiečiais ar pusiau vokiečiais, prūsais (tai reiškė – vietiniais liuteronais). Šios grupės buvo negatyviai siejamos su visą sovietmetį instituciškai puoselėtu Antrojo pasaulinio karo kultu, kurio pagrindas buvo išlaikyti sovietinių žmonių „vienybę“ per nuolatos kuriamus itin aiškius priešų vaizdinius (Wolfe 2006: 266); vienas tokių vaizdinių buvo ir „vokiečiai“, nereflektuojamai tapatinti su naciais. Kita vertus, tokį santykį palaikė ir tipiškas neįsisąmonintos kaltės maskavimas; kaltės, kylančios iš to, kad *vietiniai* neapmąstomo ir neartikuliuojamo suvokimo lygmeniu vis dėlto reiškė *tikrieji šeiminkai*. Kaip tik dėl šio tylaus niekinimo, trukusio kelis dešimtmečius, grupelė senbuvų taip pat suformavo tam tikrą gynybinę laikyseną: visas karo ir pokario metu patirtas kančias ir vėlesnį tylų socialinį išstūmimą laikė tikruoju etiniu ugdymu, kurio nei „atėjūnai“, nei jų vaikai nepatyrė. Antai viena iš aktyviausių senųjų gyventojų, patyrusi daug siaubo karo metu, pasakoja apie žiaurumą ir neteisybę tiek iš vokiečių, tiek iš rusų kareivių, tiek iš namus užėmusių lietuvių; bet visa tai ji mato tik kaip sąlygas, kuriomis formavosi žmonės, kurie, jos manymu, buvo geresni už augusius ir brendusius taikiomis sąlygomis. Šią savo nuostatą (akivaizdu, padėjusią jai daugelyje sunkių situacijų) ji pakartoja ne vieną kartą, kone visų mūsų apsilankymų pas ją metu. Ši nuostata daro ją nesimpatiską ir dar labiau nemėgstamą miestelio bendruomenės akyse, bet yra visiškai susijusi su tos moters būdu susigyventi su prisimenamu įvairių jos vaikystėje ir jaunystėje sutiktų žmonių žiaurumu ir atšiaurumu.

TRYŠ SESERYS: ŠEIMA KAIP BENDRUOMENĖ IR JOS VIDINIO PASAKOJIMO TRADICIJA

Straipsnyje yra pristatomas kitoks santykio su praeityje patirtu žiaurumu pavyzdys: trijų seserų, kurios atstovautų būtent „atėjūnams“, santykis su savo gyvenimu, gyvenamąja vieta ir daugiataučiais tos vietos gyventojais. Šios moterys tarsi priešinasi ir visą gyvenimą priešinosi „dygiosios“ tapatybės formavimuisi ir jos kuriamiems santykiams su kaimynais ir bendruomene.

Trys seserys, apie kurias, kaip jau minėta, šiame straipsnyje bus daugiausia kalbama ir kurių pasikartojantys esminiai pasakojimai čia cituojami, gimė Rusijos šiaurėje, Pskovo apskrityje, nedideliame sentikių kaimelyje. Prasidėjus karui, kai tėvas ir vyriausias brolis buvo mobilizuoti, motina su šešiais mažais vaikais buvo išvežta į Lietuvą, į nacių koncentracijos stovyklą šalia Alytaus. Ten seserys

(vyriausiajai buvo devyneri), jų motina, šiek tiek vyresnis brolis ir dar du mažesni broliukai kentė viską, kas toms vietoms buvo būdinga. Beje, nė vienas iš seserų pasakojimų apie Alytaus konclagerį joms netapo pamatiniu pasakojimu; priešingai – apie jį pasakojama labai nenoriai, o vyriausioji sesuo, kuriai seserys leidžia pasakoti daugiausia, po vieno mūsų apsilankymo išsitarė, esą niekam iki šiol taip smulkiai apie šią vietą nekalbėjusi, ir pridūrė: *jūs išvažiuosit, o mums ir paskui reikės gyventi su visu tuo. Praeitą kartą, kai pasakojau apie Alytų, blogai dvi dienas jaučiausi*¹. Karui baigiantis, po kurį laiką trukusio blaškymosi po Lietuvos sodybas, kur šeima už pragyvenimą padėdavo ūkininkams, po mažesniojo brolio mirties, po skaudžios žinios, kad žuvo vyriausiasis brolis ir tėvas, o kitas brolis dingo Vokietijoje, į kurią iš konclagerio buvo išvežtas darbams, – po viso to patirto siaubo motina, trys seserys ir likęs broliukas vis dėlto nusprendė grįžti į gimtąjį kaimą Rusijoje. Tačiau mėginimas buvo nesėkmingas – kaimą ir savo namus rado sudegintus. Glaudėsi daržinėje be vienos sienos kelis rudens ir žiemos mėnesius. Kaip tik apie gyvenimą daržinėje yra viena iš trumpų nuolat pasakojamų esminių istorijų (apie ją dar bus rašoma toliau). Metus laiko šeima, likusi be vyriškų rankų, nesėkmingai bandė įsikurti savo su žeme sulygintoje sodyboje. Motinos sesuo, likusi Lietuvoje, pakvietė atvažiuoti į Vilkyškius ir įsikurti drauge. Taip seserys atvažiavo į didelę, buvusią pasiturinčių vietinių valstiečių (juos „atėjūnai“, beje, vadino vokiečiais) sodybą, kur mes su jomis ir kalbėjomės.

Seserų istoriją, žinoma, buvo galima papasakoti ir išsamiau, tačiau tai reikautų daug didesnio ir, ko gero, kito žanro darbo. Čia tereikia paminėti, kad ypač įsidėmėtinas yra santykis tarp seserų, kuris formavosi nuo iš dalies dėl vaikystės išgyvenimų, iš dalies, matyt, perimtas iš sentikių papročių, kai vyresnis žmogus yra besąlygiškai gerbiamas. Viską, ką pradeda pasakoti savo temperamentingumu išsiskirianti vidurinė sesuo, užbaigia vis dėlto vyriausioji. Jauniausioji įsiterpia tik retkarčiais, ir ji priduria tik ką nors apie šiuos laikus, bet ne apie praeitį. Pagrindinis pasakojimas ir galutinis žodis pavedamas tai seseriai, kuri daugiausia atsimeina; o toks santykis rodo, kad įvykių paaiškinimas remiantis platesniu kontekstu ir tolesnėmis analogijomis seserims yra nevertingas, antraeilis dalykas; tai, kas būtų normalu, siekiant suprasti praeitį pagal mokyklinės schemas, čia, šioje pasakojimo cirkuliavimo terpėje, neturi jokios vertės. Todėl apie praeitį kalba beveik viena vyriausioji sesuo, kitoms tik dalyvaujant ir absoliučiai viskam pritariant.

Pas šias seseris, gyvenančias kartu vienoje didelėje sodyboje, kurioje, po karo kelis ūkinius pastatus pertvarkius į gyvenamuosius namus, galima buvo gyventi

1 Visi įrašai saugomi bendrame projekto vykdytojų skaitmeniniame archyve.

mažiausiai trims šeimoms, tyrimo metu lankėmės ir kalbėjomės penkis kartus. Kiekvieno apsilankymo metu užrašyta po 2–4 valandas jų pasakojimo apie savo gyvenimą, labai sunkius vaikystės potyrius, įsikūrimą Vilkyškiuose, santykį su miestelio bendruomene ir apie gausią, nors karo ir gerokai apnaikintą šeimą ir vidinius jos saitus. Straipsnyje susitelkta prie tų epizodų, apie kuriuos nuolatos sukasi seserų prisiminimai, kuriuos jos pasakoja per kiekvieną apsilankymą, ir kurie, vadinasi, kaip centrai palaiko jų *savęs* pačių aiškinimą, *savęs* teigimą aplinkiniams. Beje, reikia pažymėti, kad seserų savivoka iš tiesų yra bendra (be abejo, ne absoliučiai, su tam tikrais niuansais). Jos, pasak vidurinėsios sesers dukters, visą laiką kalbasi apie vieną ar kitą prisiminimą, aiškinasi, kaip ir kas įvyko, ir aiškinasi tol, kol visos prieina bendrą nuomonę. Tačiau žmogui iš šalies, taip pat ir mums jos pateikia jau aiškius, suformuluotus ir apmąstytus pasakojimus – nė vieno syktio negirdėjome jų net ir draugiškai ginčijantis.

ABIPUSIS KALTĖS ATMETIMO VEIKSMAS:

PIRMASIS RAKTINIS PASAKOJIMAS APIE NAMUS

Straipsnio įžangoje ir pirmajame skyrelyje buvo kalbama apie neartikuluotą ir dažnai nepagrįstą kaltės nuojautą kaip apie neįsisąmonintą atsiribojimą nuo bendruomenės, kuris įgyja skirtingas naratyvines (ar antinaratyvines) išraiškas. Apskritai politinio konflikto schemos, kai jos yra perkeliamos į atminties artikuliacijas, labai dažnai steigia tam tikros rūšies tapatybę – nepritampančiojo, arba dygiąją, tapatybę. Tačiau tai visiškai netinka trijų seserų atveju: viena iš jų tapatybę centruojančių istorijų kaip ir atskleidžia.

Taigi vienas epizodas, kurį seserys pasakojo kone per kiekvieną mūsų apsilankymą viso tyrimo metu, yra XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje užsimezgusi ir iki šiol besitęsianti jų draugystė su sodybos, kurioje jos gyvena, ankstesniais gyventojais ir jų vaikais bei anūkais. Vyriausieji iš jų dar atsimena, kaip toje sodyboje gyveno, kaip tuomet ji atrodė. Šie žmonės dabartines jos gyventojas beveik kasmet lanko jau maždaug dvidešimt metų, ir moterys apie šį santykį sako šitaip: *mes turim draugų, kurie mus lanko*, tai yra įvardija jų apsilankymą ne per jų ryšį su vieta, kraštu (Pagėgių ar Klaipėdos), su miesteliu, bet būtent su jomis. Jų draugai atvyksta pas jas į jų namus, kuriuose jos gyvena nuo pat vaikystės, kuriuos kūrė ir puoselėjo pagal savo supratimą. Pasakojimas kaip visuomet neilgas, o pagrindinis akcentas visuose variantuose yra tas pats: vienas trumpas ir jaudinantis epizodas iš šių žmonių pirmojo apsilankymo, kai jie pasakę:

„...mes turim jūsų atsiprašyti. Mes taip laimingi, taip patenkinti, kad mes jus radom, kad jūs mus priėmėt.“ [Toliau seserys pasakoja:] Mes (sėdim) priešais ir sakom: „Dėl ko

jūs dabar?“ – „Nu, mes kalti.“ Tai sakom jiems: „Nei jūs kalti, nei mes kalti.“ Juk kas kaltas, juk nei jie kariavo – dar vaikai tokie buvo kaip ir mes.

Kai paklausėm, ar taip atsitiko dėl to, kad jos papasakojo jiems apie savo išgyvenimus per karą, jos atsakė: *jiems nieko nereikėjo pasakoti, – jie patys žino, viską patys žino.*

Šio pasakojimo kulminacinis epizodas (*nei jūs kalti, nei mes kalti*) išduoda, kad seserų nuostatose seniai nėra nieko panašaus į paslėptą kaltinimą, tegu ir ne konkrečiai svečių, bet jų tautos ar valstybės. Šis pokalbio epizodas seserims svarbus todėl, kad tai buvo vieną kartą ir visiems laikams išsiaiškintas tiek vienos, tiek kitos šalies nepriklausymas jokiai praeities konflikto grupei, jokiai jo „pusei“, jokiai politinio konflikto schemai; išsiaiškinimas, kuris ir lėmė dvidešimties metų draugystę. Tačiau daug svarbiau, kad šis pasakojimas joms itin reikšmingas kaltės tematizavimas ir kartu jos atmetimas. Šis trumpas epizodas, kurio prasminis centras yra frazė „nei jūs kalti, nei mes kalti“, buvo mums papasakotas ne atsitiktinai, bet pasakojamas kiekvieną kartą. Jis tarsi apibendrina visą seserų santykį su prisiminimais apie karą (atsiskleidžiantį ir kituose jų pasakojimuose), ne tik sąmoningai ir išmintingai atmesdamas bet kokią „paveldėtą“ ar „kolektyvinę“ kaltę, bet ir pateikdamas jos mąstymą kaip gražią laikyseną (apie svečių atsiprašymą pasakojama visada labai pagarbiai ir jautriai), priešingą instinktyviam kerštui ir pavydui. Šis pasakojimas – visai kitaip nei Vilkyškių simbolinis pasakojimas apie moterį, išvartą iš savos sodybos, – ne atskiria senuosius gyventojus nuo naujųjų, atėjūnų, bet susieja abi šias grupes per tą pačią nesąmoningai išgyvenamą ir nevalingai artikuliuojamą, o mąstymo ir apmąstymo lygmenyje susitarimu atmetamą kaltę. Šiuo epizodu seserys sąžiningai, nors ir nelengvai, pasisavina vietą, kurioje gyvena, įteisina savo buvimą joje.

NAMAI: ANTRASIS VIETOS PRISIJAUKINIMUI SKIRTAS RAKTINIS PASAKOJIMAS

Neprofesionalus, nemokslinis dėmesys istorinei praeičiai kyla visų pirma iš dėmesio vietai. Kitaip sakant, dėmesys vietai paprastai artikuliuojamas vienokiu ar kitokiu istoriniu (pačia plačiausia prasme, apimančia bet koki įsivaizdavimą apie praeitį) naratyvu. Todėl būtent istorinis naratyvas, kurį žmogus angažuotai pasakoja, rodo, su kokio dydžio vieta ar su kokio dydžio žmonių bendruomene jis siekia tapatintis, per kokią socialinę aplinką jis save aiškina. Istorija atskiram žmogui gali reikšti šeimos, giminės, kaimo, krašto, valstybės tolimus ar netolimus praeities, o kartais – rečiau – ir ateities įvykius. Visos šios istorijos sudaro skirtingus akcentus turinčius derinius kiekvienoje individualioje sąmonėje,

vienam žmogui pirmoje vietoje bus šeimos praeitis ir ateitis, kitam – krašto likimas, trečiam – politinė valstybės istorija. Seserims šeimos istorija yra absoliučiai svarbiausia: plačiosios šeimos (giminės) klajojimai karo ir pokario metu. Kai giminė, anksčiau gyvenusi keliuose gretimuose sentikių kaimeliuose Pskovo srityje, buvo išsklaidyta labai didelėje teritorijoje: nuo Peterburgo ir Latvijos vakarų iki Lietuvos pietų ir Kaliningrado srities, jos istorija, pasakojama ir perpasakojama, tapo nuolatinėmis savos vietos paieškomis ir savęs įteisinimo toje vietoje mėginimais.

Taigi istorija, kurią, kaip jau minėjau, seserys taip pat pasakojo per kiekvieną mūsų apsilankymą, yra pasakojimas apie gyvenimą daržinėje. Trumpas jo variantas tiesiog toks:

Kai grįžom, tai daržinėj gyvenom lapkričio mėnesį – nei apsklot, nei pasiklot, nei pavalgyt. Tris mėnesius išgyvenom, paskui priėmė mamos pusbrolis, juk ten irgi buvo namai sudegę, irgi badas.

Šią istoriją taip pat galima girdėti ir aiškinti kaip dabartinės gyvenamosios vietos Vilkyškiuose, naujų namų atradimo ir prisijaukinimo istoriją. Paradoksaliai šis pasakojimas apie sudegusį Pskovo apskrities kaimą yra pasakojimas apie apsigyvenimą Vilkyškiuose, apie svetimoje vietoje susikurtus šiltus ir patogius namus. Šis seserų mėgstamas trumpas pasakojimas yra visada kaip įtikinamiausias argumentas, dėl ko jų motinai buvo lengva priimti sesers kvietimą atvykti į Lietuvą ir įsikurti Vilkyškiuose. Šis dažnas pasakojimas taip pat rodo, kad tas vietos pakeitimas joms iki dabar yra svarbus, iki dabar jis reikalingas pagrindimo. Gyvenimas daržinėje anaip tol nėra šurpiausias ar skaudžiausias karo metais patirtas įvykis, jo nuolatinis išnirimas į šviesą yra susijęs akivaizdžiai ne su noru papasakoti apie karo sunkumus, bet – vėlgi su vietos įteisinimu ir jos prisijaukinimu.

Čia verta atkreipti dėmesį į istorinės atminties sluoksnių teoriją, kurią plėtojo žymūs vokiečių istorijos teoretikai Reinhartas Koselleckas ir Jörnas Rüsenas. Egzistuoja atminties sluoksniai, kurių kiekvieną sudaro dėmesio praeičiai specifinis tankumas ir prisiminimų kaitos greitis (taip aiškintų Koselleckas 1989: 146), ar drauge egzistuojančios atminties transformacijos procedūros (taip aiškina Rüsenas). Šeimos, giminės, kaimo, miestelio istorija ir istorija globalia prasme (pasaulio, visatos, būties) gali koegzistuoti vienoje sąmonėje beveik be sąryšio arba (kitas kraštutinumasis) gali turėti labai aktyvią sąveiką tais atvejais, kai ryšys tarp individualios ir bendros istorijos nuolat apmąstomas. J. Rüsenas „pamatines transformacijos procedūras“, tai yra veiksmus, per kuriuos iš vienos ar kitos praeities liekanos randasi istorija kaip pasakojimas, pristato kaip istorijos suvokimo plotmes, kurios ne pereina viena į kitą, bet būtent koegzistuoja (ten pat: 43). Tai

reiškia, kad politinė istorija, aiškinanti visų tų, šiuo atveju – seseris traumavusių, vyksmų priežastis ir logiką, gali būti – šiuosyk taip ir yra – ne integruojama į atminties artikuliacijas kaip nuskaidrinantis ir į klausimus atsakantis kontekstas, bet paliekama nuošalyje kaip kitų rūpestis, kuris nėra nei kvestionuojamas, nei palaikomas. Politinis konfliktas, nors ir aiškiai suprantamas, tampa tik neryškiu fonu privačių gyvenimų lūžiams, posūkiams ir sprendimams perteikti.

KARAS: TRAUMINIAI PRISIMINIMAI IR JŲ NEKONFLIKTIŠKUMAS SESERŲ PASAKOJIMUOSE

Keletas labai įsiminusių karo meto skaudžių patirčių nepriklauso karkasinėms istorijoms, veikiau priešingai – jos susidėsto į tokias istorijas, kurios papasakotos tik visiškai atvirame pokalbyje ketvirtojo mūsų apsilankymo metu. Nepaisant to, vėl gana tiksliai suformuluoti, labai gražiai, sklandžiai ir trumpai papasakoti pasakojimai, ir tai rodo, kad jie šeimoje prisiminti nuolatos ir perpasakoti daugybę kartų. Pirmoji tokia istorija yra apie mamos gyvybei iškilusį pavojų, kai ji atsisakė vokiečių kareiviui atiduoti ikoną. Kai šį įvykį pasakojo vyriausioji sesuo, buvo aiškiai matyti, kad ji labai svarbi joms visoms. Kiekviena jų šią istoriją puikiai atsiminė ir įdėmiai klausėsi, kad sesuo pasakodama nieko nepamirštų. Vadinasi, tai irgi neabejotinai karkasinė istorija, palaikanti ne mažiau svarbų, tačiau daug intymesnį tapatybės aspektą – religinį identitetą. Kaip tik todėl ji ne iš karto ir pasakojama prašalaičiui.

Ikoną mamai norėjo atimti vokiečiai. Pastatė ją [mamą] prie sienos, įrėmė šautuvą. [*Siterpia vidurinioji sesuo:*] Čia brangenybė yra. [*Vyriausioji tėsia:*] Vaiks mažiuks tas unt rankų, ojei, mes visi šaukiam. Bet paskui nieko, paliko tas ikonas. Jinai prisiglaudė prie savęs, prie to vaiko tas ikonas. Ten pasiruošę buvom kas dieną, kad kažkur tai ar išveš, ar išbiegt reiks. Tai jau buvo viskas... kas surišta, kas sudėta. Ir jinai [mama] iš jo atėmė, jis paėmė jau, išnešt norėjo, ir jinai iš jo atėmė. Jis tujaus šautuvą įrėmė, ją pri sienos. Gal, klausyk, ir tikrai yra Dievas, kad išgelbėjo. Vieną tai tikrai išsivežė ichronką². Jie labai norėdavo tų ikonų, labai. Kai išvažiavo – žiūr mama, tiktai vieta pasilikusi, ir nėra. Nu, ką padarysi. Gal žmogus nor išgyvent, gal ką, tikintis yra. Ką gali žinot, kaip žmogui užėjo. Negi jau taip paėmė ir išmetė, neišmetė!

Pirmiausia, kas šioje istorijoje stebina, tai jos visiškai nekonfliktiškumas: kareivis, kuris grasino mergaičių akivaizdoje (iš tiesų panašu, kad jos visos šią situaci-

.....

2 *Ichronka* – taip švelniai vadinama žalvarinė sentikių ikona; tokio žodžio jokie žodynai nepateikia, matyt, tai šeimos idiolektas.

ją – mamos su į krūtinę įremtu šautuvu vaizdą – atsimena), trumpo ir glausto pasakojimo pabaigoje pradedamas teisinti, mėginamas suprasti vien iš žmogiškosios ar, tiksliau kalbant, iš tikinčio žmogaus perspektyvos. Kareiviai nėra tie vagys ir žudikai, kurie atiminėja ikonas, – o varinės nepaprastai kruopštaus rankų darbo ikonos, kurių seserys taip pat turi, yra didžiausias sentikių šeimų turtas – jie tokie patys nelaimingi žmonės, kurie prieš savo valią siunčiami į pavojų.

Antroji istorija stebina lakoniškumu, labai tvirtai suręstu ir niekuo neperkrautu pasakojimo būdu (tai rodo, kad ji daug kartų apmąstyta), o labiausiai, kad joje nėra nė menkiausio kaltinimo. Vienintelis apibendrinimas, kurį tyliai, vyresniajai seseriai baigus pasakoti, įterpia vidurinioji, yra du žodžiai: *geriau neprisimint*. Šis kaltinimo ir perdėto emocionalumo, baisėjimosi bei piktinimosi vengimas būdingas beveik visiems iš įvykių liudininkų užrašomiems pasakojimams apie karą; seserų pasakojime šis lakoniškumas ir romumas ypač ryškus.

Dar prisimenu irgi. Ant kalno buvo toks kaimas, gal ten kokie aštuoni namai, gal daugiau, nedidelis toks. Nu, tai vokiečių rado netoli to kaimo negyvą. Kas ten žino, kaip jis ten [mirė]. Nu, tai to kaimo tokius pacanus visus, tokius vaikus, surinko visus į daržinę, apliejo ir uždegė visus, vienuolika berniukų. Tiesa, dar keli seniai buvo tokie jau. Sudegino daržinę su žmonėmis. Moteriškas ne, tik tus pacanus jau. Tai tą tai aiškiai jau mačiau, kaip degė, savom akim. [*Kita sesuo:*] Geriau neprisimint.

Iš tiesų ši istorija, kaip ir pasakojimai apie Alytaus konclagerį, seserų nei mėgstama, nei norima pasakoti. Tai, ko seserys nenori prisiminti, panašu, kad yra nuo vaikystės iki dabar sunkiai paaiškinamas įvykis, iš žmogiškos kasdienės ar tarpžmogiškos perspektyvos nesuprantama jo logika (visiškai kitaip nei pasakojimo apie ikoną atveju). Šis įvykis išliko atmintyje kaip nepaaiškinamas veiksmas, kaip nesuvokiamos logikos pavyzdys. Tai irgi labai būdinga liudininkų pasakojimams: karo veiksmams turi kažkokią kitą priežastį ir pasekmių tvarką, tokią, kurios, dažnai visą gyvenimą permąstant atsiminimus, neįmanoma perprasti. Tokie pasakojimai kaip šis pasakojami norint parodyti vieną vienintelį dalyką – įvykio absurdiškumą.

Galima kalbėti apie karo tvarką ir taikos tvarką (kurią galima vadinti normaliai funkcionuojančia etine terpe su savais vertinimo kriterijais ir mechanizmais) kaip visiškai skirtingas. Karo tvarka reikalauja nebematyti priešo kaip žmogaus, kaip asmens, kaip mąstančio individo, kitaip sakant, jo mąstyme, veiksmuose nebeieškoti aiškumo ir suprantamumo (logikos), kaip ir jo veide – žmogaus bruožų. Karo tvarka ir taikos tvarka kažin ar gali būti suderinamos, tačiau ilgai pasakojant, turint pasakojimams ir atminčiai palankią artimiausiąją terpę (pvz., seserų atveju), kurioje saugiai ir atvirai visą laiką galima pasakoti bet kuriuos pri-

siminimus, tai savotiškai įmanoma padaryti. Tada politinei karo logikai ir etinei kasdienės rutinos logikai yra atrandamos „vietos“, yra sukuriamas šių nesuderinamų plotmių tarpusavio santykis ir būtent tokiu būdu panaikinama – tiek, kiek tai įmanoma – įtampa tarp karo prisiminimų ir kasdienio gyvenimo principų (etinių, socialinių ir t. t.).

TEORINIS APIBENDRINIMAS

Trijų seserų atvejis pirmiausia galbūt išskirtinis tuo, kad jos labai artimai visą laiką bendravo, gyveno viena šalia kitos, vienoje sodyboje. Šitaip jos susikūrė nedidelę, bet visiškai atvirą atminčių puoselėjimo bendruomenę – tokią pasakojimo aplinką, kurioje nieko nereikia nei nutylėti, nei slėpti, nei teisinti(s), kurioje priimamos ir aptariamos ne tik gerai suformuluotos atmintys, bet ir vos beatmenami ar netikėtai išnyrantys, dar naratyvinio pavidalo neįgiję epizodai. Ši maža bendruomenė, kurioje cirkuliuoja pasakojimas, taip pat yra traumos bei kaltės patirtis gydanti bendruomenė; be to, kas ypač svarbu, tokioje bendruomenėje susiformuojanti atvirumo laikysena tampa modeliu santykiui su didesne (šiuosyk – miestelio) bendruomene ir galiausiai – su įvairiomis tolimomis, taip pat ir teorinių „priešų“ (seserų atveju tai jų draugai, atvykstantys iš Vokietijos jų aplankyti) grupėmis.

Kalbant apie didesnę miestelio bendruomenę, svarbu pasakyti, kad kaip tik šiuo metu ji išgyvena su atmintimi (konkrečiai – karo ir pokario prisiminimais) susijusius bendruomeniškumo virsmus. Šešiasdešimties metų laikotarpis socialinės atminties atžvilgiu yra labai neilgas tarpsnis – tai yra laikas, kai dar liudininkų atmintys turi galią jei jau ne per jų pačių pasakojimus, tai per jų tiesioginius palikuonis. Tokių virsmų, kurie vyksta Antrojo pasaulinio karo ir pokario atmintimis, nebeįmanoma aptikti tiriant senesnių politinių konfliktų kultūrinę (ne vien oficialią) atmintį; ji įgyja arba objektyvios istorijos, arba kultūrinių mitų (visomis prasmėmis) pavidalus. Taigi, jei kalbame apie Antrojo pasaulinio karo atmintį – dabartinis jos gyvavimo „etapas“ yra labai mobilus. Juo labiau kad apie pusę šimto metų ši socialinė atmintis buvo užspausta, jos cirkuliacija ir apykaita – sustabdyta. Situacija miestelio bendruomenėje (ko gero, ir daugumos miestelių bendruomenėse) ėmė keistis kaip tik dabar – pradėjus kalbėtis, aiškintis, pasirodžius straipsniams laikraščiuose, kaime – klausinėjantiems istorikams ir sociologams, galiausiai – sugrįžus poreikiui sugriautą giminės (ne tik jos išėjusiųjų, bet ir jos ateinančiųjų) savigarbą atkurti susigrąžinant namus, žemę, mišką ir t. t. Kaip tik toks bendruomeniškumo gludininimas gana intensyviai vyksta ir Vilkyškiuose; įdomu, kad seserys jame beveik nedalyvauja. Jos yra mylimos ir gerbiamos visų jas geriau pažinojusių miestelėnų, bet pačios apie

miestelio gyvenimą kalba tik labai glaustai ir visą laiką su ta pačia pagrindine žinia: nuo to laiko, kai jos miestelyje įsikūrė, ir tiek, kiek jos gali atsiminti, čia visi labai gerai sutarė, ir gaila, kad jis tuštėja.

Iš esmės visi tie pasakojimai, kuriuos seserys pasakoja noriai ir dažnai, yra nukreipti į vietos, kurioje jos atsidūrė, pavertimą savąja vieta (straipsnyje pateikti tik du pamatiniai pasakojimai apie vietą, tačiau jų esama ir daugiau). Tai, panašu, nesusiję su tuo, kad joms prikišama dabar ar kada nors seniau buvo prikaišiojama, kad jos atsikraustė iš gana tolimo krašto. Pirmiausia jos pačios vis dar nustatinėja savo santykį su vieta, tapusia joms namais. Tačiau tai, kad būtent tokios istorijos yra labai noriai ir lengvai pasakojamos, rodo, kad vietą vis dėlto reikia ne tik prisijaukinti, bet ir įteisinti; ir kad šios moterys tai daro iki šiol.

Kaip tik tokie – priverstinių emigrantų ir karo pabėgėlių, tremtinių, likusių toje žemėje, į kurią jie kadaise buvo ištremti, pasakojimai yra antropologų tiriami įvairiuose pasaulio kraštuose. Nemažai politinės antropologijos ir istorijos filosofijos tyrimų rodytų, kad būtent šių grupių pastangos susikurti naują, su naująja vieta (ne tik aplinkos, bet ir socialine prasme) susijusią tapatybę paprastai būna nevaisingos, kad priverstinio pabėgėlio, tremtinio (seserims, ko gero, šis įvardijimas tinkamiausias) atveju tapatybė visuomet skyla į „čia“ ir „ten“. Šioje vietoje noriu pasitelkti karo pabėgėlių pasakojimus (veikiausiai – vidujai rišlių ir tarp savęs koordinuotų pasakojimų nebuvimą) tyrusį antropologą Michaelį Jacksoną, kuris vartoja žodžių junginį „išmestas iš laiko“: „jausmas, kad esi išmestas iš laiko, be abejo, yra rezultatas to jausmo, kad esi niekur“, – sako M. Jacksonas. Buvimas „išmestu iš laiko“ yra tokia būseną, kai nesugebama rišliai susieti įvykių į prasmingą seką. „Chronologijos pojūtis, kuris suteikia prasmę ir gyvenimo, ir žmonijos istorijai, normalia vaga yra artikuliuojamas kelionės vaizdiniu, vaizdiniu keliavimo į kažkur“, – teigia M. Jacksonas, tačiau tie įvykiai, kurie yra žmogiškai niekaip nepaaiškinami, „negali būti traktuojami nei kaip kelionės užbaigimas, nei kaip pasakojimo pabaiga. Įvykis tiesiog nutinka, kaip faktas be reikšmės, arba, pavertojant įsimintiną Hannah Arendt frazę, kaip „nepakeliama gryną atsitikimų seka“. Tokie faktai, kitaip nei pasakojimai, yra nerišlūs ir todėl negali perteikti prasmės, nes prasmė, kaip pats žodis mums sufleruoja, nurodo tam tikrą siekį ir kovą, tam tikrą intencionalumą bei tikslingą skleidimąsi, kuriame vieno momento reikšmingumas ar svarba tampa akivaizdi po jo einančiame momente“ (Jackson 2002: 92).

Būtent taip M. Jacksonas aiškina karo pabėgėlių nesugebėjimą suteikti savo pasakojimams rišlumo, arba rišlaus konteksto (savo gyvenimo konteksto). Pabėgėlis yra išmestas iš laiko, ir šis iškritimas yra kur kas kraupesnis nei priverstinis išvykimas iš vietos. Tokie svarstymai būdingi ne vien teoretikams, tyrusiems, kaip vienokia ar kitokia tremties patirtis paveikia savivoką, suskaldydama tapatybę ir jos centru paversdama būtent plyšį, nebepanaikinamą prarają tarp dviejų

jos dalių. Antrąjį pasaulinį karą išgyvenusiems poetams tokios patirtys neretai tapdavo jų poetinių meditacijų objektu. Jei prisimintume penktąją Annos Achmatovos „Šiaurės elegiją“, kuri prasideda „меня как реку суровая эпоха повернула...“ (‘mane kaip upę negailestinga epocha nukreipė kitur’), o viena paskutinių eilučių yra „я не с своєю увы могилу лягу“ (‘deja, aš ne į savo kapą gulsiu’) (Ахматова 1986: 257), šie teoretikų pastebėjimai atrodo dar įtikinamesni: išmetimas iš vietos yra ir išmetimas iš vientiso ir kryptingo gyvenimo laiko, o tai reiškia – iš *savęs*.

Vienas žymiausių pastarojo laiko istorijos filosofų Frankas Ankersmitas traumą apibūdina kaip tapatybės skilimą ir išskiria dviejų tipų traumas arba, savo ruožtu, skirtingus santykius su prarasta praeitimi bei savastimi. Pirmosios rūšies skilimas yra susijęs su tokia atminties / užmaršties forma, kai skaudi patirtis yra tuo pat metu ir pamiršta, ir prisimenama, tai yra prisimenama kaip pašamoninis turinys, kuris veikia netematizuojamas. Ši traumos rūšis kuria įtampą tarp įvardytos tapatybės ir neverbalizuojamos savivokos, bet jos iš esmės lieka suderinamos. Toks latentiskai egzistuojantis trauminis prisiminimas gali būti iškeltas į šviesą pasakojant – pasakojimu tapatybė suvienijama. Tačiau kitaip yra antrojo tipo skilimo atveju. Jis susietas, pasak F. Ankersmito, su tokia užmarštimi, kokią neišvengiamai išgyvena ištremtasis, prievartinis emigrantas ar pabėgėlis – atskirtį nuo savo ir puikiai pažįstamo pasaulio jis paverčia tokiomis jo „užmarštimis“ ir „atmintimis“, kurios nors ir ne tokios skausmingos (dažnai net ir malonios), tačiau daug tragiškesnės, nes tapatybės sutaikinimas šiuo atveju neįmanomas – žmogus nuolatos gyvena tarp „tada“ ir „dabar“. Ši antrojo tipo trauma, kaip teigia F. Ankersmitas, niekada nepasiekia visiško sutaikinimo, visiško tapatybės sulydymo, todėl ji dažniausiai gelbėjasi sąmoningu praeities suvokimu – jos kaip nebesančios tikrovės, su visais jai būdingais aiškios tvarkos aspektais ir etiniais principais, pripažinimu. Antrojo tipo traumos patirtis neįveikiama per pasakojimą, nes „žinojimas niekada nepatenkins troškimo būti“ (Ankersmit 2005: 322–325), tai yra troškimo atsidurti ten, kur žmonių elgesys yra aiškus, o gyvenimas – tvarkingas. Pasak naratologo Kennetho Burke’o, žmogus, kuris suvokia savo „tikrąjį gyvenimą“ praityje, temporalizuoja esmę (Burke 1969: 430), t. y. tai, kas jo gyvenimą palaiko ir įprasmina, galutinai ir nebesugrąžinamai atskiria nuo dabarties momento, nuo savo dabartinių sprendimų ir veiksmų. F. Ankersmitas aiškina, kad „ankstesnės istorinės tapatybės paieškos motyvuojamos troškimo susigrąžinti tą tapatybę; tačiau vos tik faktiškai susigrąžiname dalį ankstesnės tapatybės, tuoj pat skirtumas tarp ankstesnės ir dabartinės tapatybės pasipildo (nejučia) nauja dimensija“ (Ankersmit 2005: 328).

Vis dėlto kuklus trijų šiame straipsnyje mėgintų aprašyti seserų pavyzdys rodo, kad dabartinė tapatybė gali būti nuolatos palaikoma vietos, bendruomenės,

religinės praktikos ir kitų pamatinių principų *praradimo* atminties (paradoksaliai būtent praradimo atminties) ir nebūti nei skaudi, nei dygi dabarties atžvilgiu, aplinkinės bendruomenės atžvilgiu; galiausiai – nebūti nei konfliktiška (grįsta keršto už patirtas skriaudas nesąmoningu siekiu), nei skaldanti tapatybę. Kokiu būdu tai įmanoma – ir mėginau šiame straipsnyje atskleisti. Pirmiausia, nuolatinio naujos vietos, kuri seserims yra jau seniai tapusi namais, jaukinimu, per buvimą toje vietoje palaikančias, įteisinančias ir pagrindžiančias istorijas. Antra – per nuolatinį atvirą pasakojimą artimoje aplinkoje, kuris leidžia galiausiai išeiti iš politinio konflikto schemų ir atrasti savus tvirtus apibendrinimus net ir nemaloniems prisiminimams.

Seserų atvejis įsidėmėtinas ir kita prasme: paprastai istorijos principų perkėlimas į atminties sritį kuria įtampas – istorijos logika yra grupių supriešinimo logika, o atmintis perkelia šį supriešinimą į nūdienos laikus, nes, kaip pastebima nuo Maurice'o Halbwachso iki dabartinių atminties tyrinėtojų, jos logikai būdinga praeitį sudabartinti. Atminties negalima tapatinti su politine istorija, – tai sakoma ne viename teoriniame veikale. Tačiau visiškai aišku, kad šių sąvokų supriešinimas irgi nieko gera neatneša. Trijų seserų sukurtų autobiografinių pasakojimų pavyzdys leidžia kalbėti apie individualios atminties ir politinės istorijos – taip pat ir jomis grindžiamų veiklų – darnaus sugyvenimo galimybes.

Kita vertus, būtų neteisinga nutylėti, kad seserų *savęs* pasakojimai buvo netiesiogiai palaikomi didesnės miestelio bendruomenės, kuri jų prisiminimams sukūrė gana draugišką terpę. Vilkyškių miestelio „viešojo erdvė“ (be abejo, jinai skiriasi nuo šiuolaikinių miestų viešosios erdvės, tačiau neabejotinai egzistuoja) yra nuo seno ganėtina draugiška būtent atvykėlių atmintims ir ne tiek draugiška senosios lietuvininkiškosios ar vokiškosios aristokratiškosios atminties gaiviniui. Tačiau tai vis dėlto nėra ideologizuota, politinio aktyvumo ir sąmoningumo iš pasakotojų reikalaujanti terpė, kurioje kiekvienas save praeityje sąmoningai ar nesąmoningai piešia kaip susivokusį ir aktyvų, kaip globalius procesus ir istorinius vyksmus suprantantį ir t. t. Šia prasme Vilkyškių terpė yra gana liberali, lengvai priimanti pasakojimus, kuriuose yra pereinama iš karo logikos į taikos logiką. Karo logiką, kurioje visi praeities veikėjai matomi kaip iš anksto apibrėžtų politinių, etninių, religinių ar socialinių grupių atstovai, bet ne kaip save nuolatatos steigiantys asmenys, daug metų palaikė maksimaliai ideologizuota sovietinė atminties terpė. Seserų pasakojimuose atsiskleidžiantis abejingumas šiai karo tvarkai gali būti įvardijamas kaip politinis pasyvumas, tačiau tai tuo pat metu yra ir visiškas etinės pozicijos aiškumas – kai nesitapatinant su kuria nors politine grupe pastebimas tas žmogus, apie kurį pasakojama, kai net ir tiesiogiai patirtų įvykių prisiminimus pasakojant išlaikomas tarsi žvilgsnis iš šalies. Tai rodo, kad praeities įvykiai yra daug kartų apmąstyti, kad atsakymo į skaudžiausius klau-

simus ieškoma atvirai ir tarpusavyje kalbantis, o per kalbą jiems ieškant vietos etinių verčių schemose.

Straipsnyje apžvelgti dvejopi trijų vienuose namuose gyvenančių seserų pasakojimai – pasakojimai, legitimuojantys jų buvimą „naujojoje“ vietoje, ir pasakojimai, per kuriuos mėginama atsiriboti nuo tos logikos, kuria buvo grįstas jų gyvenimą visiškai perkeitęs politinis konfliktas. Abi šios pasakojimų rūšys, ar veikiau – dvejopi praeities pasakojimo motyvai (kurie, konkretaus pasakojimo atveju, žinoma, dažnai sutampa), pateikti kaip pavyzdžiai tokio atminties darbo, kuriuo savo kaip asmens vientisumo siekiama nepaisant nei praeityje įvykusių traumų, nei dabartyje esančių įtampų, kurios tarsi turėtų priminti ne savas, bet paveldėtas ar grupei priskiriamas kaltes. Tokie pavyzdžiai turėtų palikti viltį, kad politiniai konfliktai nieko netransformuoja galutinai ir kad jokios praeities traumos neturi galios visam laikui nulemti nei žmogaus elgesio, savivokos, nei jo laikysenos aplinkui gyvenančiųjų atžvilgiu.

LITERATŪRA

- Ankersmit Frank 2005. *Sublime Historical Experience*, Stanford.
- Burke Kenneth 1969. *A Grammar of Motives*, Berkeley, Los Angeles, London.
- Fentress James, Wickham Chris 1992. *Social Memory*, Oxford, Cambridge.
- Fiala Andrew 2004. *Practical Pacifism*, New York.
- Gailienė Danutė, Kazlauskas Evaldas 2004. Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai, kn.: *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, sudarė D. Gailienė, Vilnius, p. 78–126.
- Jackson Michael 2002. *The Politics of Storytelling: Violence, Transgression, and Intersubjectivity*, Copenhagen.
- Koselleck Reinhart 1989. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main.
- Kuodytė Dalia 2004. Traumuojanti istorija, kn.: *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, sudarė D. Gailienė, Vilnius, p. 13–27.
- Rüsen Jörn 2007. Kas yra istorija, kn.: *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*, vertė Arūnas Jankauskas, sudarė Zenonas Norkus, Vilnius, p. 39–61.
- Wolfe Thomas C. 2006. Past as Present, Myth, or History. Discourses of Time and the Great Fatherland War, in: *The Politics of Memory in Postwar Europe*, ed. R. N. Lebow, W. Kansteiner, C. Fogu, Durham and London, p. 249–283.
- Ахматова Анна 1986. Северные элегии. Пятая, kn.: *Сочинения*, т. I, Москва, p. 256–257.

Memories of the Political Conflicts and Their Impact on Autobiographical Narratives: A Case of One Family

JURGA JONUTYTĖ

S u m m a r y

The article is based on analysis of autobiographical narratives recorded during on-going fieldwork from three sisters, living in the same household in Vilkyškiai – a small borderland community of western Lithuania. Particular emphasis in the analysis is placed on those narratives that are repeated during every visit of the fieldworkers. The author of the article focuses on the impact that memories of the political conflicts have on the witnesses of those conflicts. Identity of the witnesses is shaped and reshaped by rethinking of the past traumatic experiences, the memories of which are bound to implicate guilt and accusation, involuntary revenge and sub-conscious accepting of the blame and other similar attitudes. Yet both the memories and patterns of the identity formation of the family in question are not typical for their native community; therefore narratives by this family members and their attitudes are discussed against their social background. In the article, the following peculiarities of the key narratives (the memory narratives continuously shaping the identity) by the three sisters are discerned: their placability, their concentration upon the issue of the lost / newly found place and their inner coherence and laconic manner (indicating that sharing memories is an enduring and open process for the members of this family).

Memories centering on issues of inter-personal and domestic nature, i. e. those pertaining to the smallest social level, present evidences of subtle self-narrative toil on one's social role and one's (geographic) place. The perspective of family history, which is increasingly frequently adopted by historians, creates a more open memory medium that does not unify the experience, thus presenting a way for reconciliation of the individual memory with the scholarly, scholastic and cultural notion of history. And the reconciliation (but not unification) of memory and the official history is, at least partly, also the way for conciliation of individual and community.

Straipsnis parašytas kaip atliekamo tyrimo „Atmintis ir tapatybė: multikultūrinių pasienio bendruomenių tyrimas“ (MIP-110/2011) dalis, pirmojo etapo artikuliacija, ir skirtas ne tyrimo apibendrinimui, bet vienam jo aspektui: konfliktų atminties specifikai ir įtakai, kurią konfliktų atmintys neišvengiamai daro tapatinimosi modeliams.

Gauta 2012-10-30